

Idem proti ipse: performativ pripovedne identitete v Na robu pameti in v Eden, nobeden ali stotisoči

Morana Čale

Filozofski fakultet, Odsjek za talijanski jezik i književnost, Ivana Lučića 3, CRO-10000 Zagreb
mcale@ffzg.hr

Romana Eden, nobeden in sto tisoči Luigija Pirandella in Na robu pameti Miroslava Krležje izrecno tematizirata razcep med kvantitativno-kvalitativno istovetnostjo (identiteta idem) in reflektivnim sebstvom (identiteta ipse). Tako na strukturno soroden način izražata soodvisnost med oblikovanjem osebne identitete in pripovedovanja.

Ključne besede: naratologija / pripovedovalec / pripovedna tehnika / pripovedna identiteta / Pirandello, Luigi / Krleža, Miroslav

V katerikoli prvoosebni izjavi ednine implicitni indikator reflektivnosti napotuje na izjavljalni »jaz«, ki ga ni mogoče določiti referencialno, saj gre za »izpraznjen termin« (Ricœur 61, 66). To je obenem problem, s katerim se soočajo tudi sodelujoči – izjavljalni »jaz« in njegov naslovnik – kadar pišejo oziroma berejo pripovedno besedilo v tako imenovani *Ich-formi*, v kakršno sodita tudi romana, predmeta naše analize. To sta Pirandellov *Eden, nobeden in sto tisoči* (hrv. *Jedan, nijedan i sto tisuća* (=J); ital. *Uno, nessuno e centomila* (=U)) in Krležev *Na robu pameti* (hrv. *Na rubu pameti*=NRP), ki ga je kritika proglasila za edini roman hrvaškega avtorja, kjer je »Krležev pripovedovalec [zbral pogum] za [...] subjektivizacijo lastnega položaja« in s tem končno dosegel, da je bilo »pripovedno dejanje eksistencialno izsiljeno« (Biti 76), zahvaljujoč avtodiegetski dvojnosti subjekta izjavljanja in subjekta izjave. Biti meni, da roman z avtorefleksivno gesto ustvarja novo, metanarativno razsežnost: »Pripovedovanje se je prelevilo iz sredstva v cilj romaneskne komunikacije.« (Biti 77) Ko torej Biti ocenjuje funkcijo pripovednega izjavljanja v *Na robu pameti*, opozarja, da je metatekstualna razsežnost romana izrazito nadrejena referencialnim, političnosatiričnim, etičnim in moralnim vsebinam romanesknih izjav. To me je napotilo

k pojasnjevanju razlogov, zavoljo katerih sem se odločila *Na robu pameti* brati na ozadju podobnega Pirandellovega modernističnega pripovednega eksperimenta in pri tem uporabiti prav kategorije Ricœurjevih vzajemno povezanih teorij, teorije identitete in teorije pripovedi.

Oba romana se namreč eksplicitno in na strukturno homologen način posvečata vzajemnosti med problematiko oblikovanja osebne identitete in problematiko pripovedovanja. Literaturo kot vzor in zalogo imaginarnih poskusov te vzajemnosti je namreč mogoče razumeti – glede na postavko, ki jo Ricœur v svoji knjigi *Soi-même comme un autre* (*Sebstvo kot drugi*) večkrat poudari – tudi kot »veliki laboratorij za miselne poskuse, kjer pripoved preizkuša vse možnosti variiranja pripovedne identitete« (176). Ricœur osebno identiteto pojmuje kot gibljivo in zapleteno sestavo, ki ji nujno časovno razsežnost omogoča prav njena pripovedna komponenta (prim. 148), tj. posredovanje pripovedne identitete, oblikovane v medprostoru dialektičnega razmerja med dvema poloma polisemskega pojma »identitete«. Prvi pol je označen kot identiteta *idem* (torej prek etimološkega določila), ustreza pa numeričnemu kriteriju kvantitativne enotnosti v neprekinjeni kontinuiteti in kvalitativnemu kriteriju trajnosti strukturnih lastnosti v času, to je možnosti za vnovično identifikacijo posameznika v prostorsko-časovnih okvirih. Identiteta *idem* odgovarja na vprašanje, »kaj sem?« (prim. Ricœur 45). Drugi pol, identiteta *ipse* ali ipseiteta (pri Heideggru *Selbstständigkeit*) zadeva sebstvo kot refleksivno strukturo, kot odnos posameznika do samega sebe (»Kdo sem?«). To sebstvo zato implicira tudi alteriteto, to je odnos sebstva do zunanjega drugega. Glede na to, da se v sestavi značaja mešata in deloma tudi prekrivata *idem*^I in *ipse*^{II}, Ricœur v izpolnitvi obljube, to je v dosledni obvezanosti sebstva do sebe in drugega ter do sebe kot drugega, vidi aspekt identitete, ki ga zavzema čista ipseiteta. Ta obvezanost namreč kljubuje menjavi časa (prim. Ricœur 149), *ipse* pa si jo prizadeva vzpostaviti v teku celotnega življenja (prim. Ricœur 139). Če hočemo razumeti in predočiti dialektično razmerje med identiteto *idem* in identiteto *ipse* znotraj značaja, je treba značaj vnovič spraviti v gibanje, ki mu ga pripisuje pripovedovanje, se pravi, da je treba osebno identiteto oblikovati kot pripovedno identiteto, kot gibljivo rezultanto razmerja med pripovednim likom in njegovo vpletenostjo v zaplet. Zato lahko identiteto lika – in identiteto osebe kot lika – pojmujeemo kot nekaj, kar nastaja s pripovedovanjem, in kot nekaj, kar je istovetno z identiteto zgodbe (prim. Ricœur 175).

Sleherno literarno pripovedovanje potemtakem ustvarja pripovedno identiteto lika kot lika v zgodbi v napetosti med polom *idem* in polom *ipse*. V čem se Pirandellov roman *Eden, niti eden in sto tisoči* in Krležev *Na robu pameti* odlikujeta kot proizvoda metanarativnih identitet? V sklopu vse-

splošnega modernističnega upodabljanja iskanja avtentičnosti, ki se dogaja prek razkrivanja skrepenih nanosov prividov in zablod, omenjena, na prvi pogled slogovno neprimerljiva romana strukturirata svojo pripoved okoli toposa spreobrnjenja avtodiegetskega subjekta. Po tem dejanju pri obeh postane izključni predmet njunega zanimanja skrb (*souci, Sorge*) (prim. Ricoeur 359), pravzaprav njuna obsesivna potreba, da do tedaj zgubljeno, neosveščeno ali celo neobstoječo ipseiteto obudita ali vzpostavita s postopki, razdiralnimi za njuno lastno identiteto *idem*. Ali drugače povedano, ker je pripovedna identiteta rezultat delovanja likov in zapleta ter ne obstaja zunaj zgodbe, je za oba avtodiegetska izjavljalca temeljni dogodek – trenutek njunega rojstva v pripovedovanju – začetek sistematičnega cepljenja bipolarne strukture, ki na polu *idem* sestoji iz kvantitativne oziroma kvalitativne identitete (Kaj sem?), na polu *ipse* pa iz avtorefleksivnega sebe (Kdo sem?).

Prelomni trenutek »spreobrnitve«, najizrazitejši skupni sem »semske konfiguracije« (Barthes, *S/Z* 74) Pirandellovega in Krleževega avtodiegetskega lika, se v obeh primerih dogaja na sledi »odkritja«, ki je za pripovedni obstoj obeh izjavljalcev – ta je namreč v obratnem sorazmerju z obstojem njune diegetske eksistence – »absolutno pomembno« (J 143)^{III}: vsa profesionalna, razredna, družinska, nacionalna, rodna in kar je še drugih določitev, prek katerih ju kot človeška posameznika prepoznavajo bližnji, vse, *kar* sta,¹ »dejtva« (J 72)^{IV} (NRP 140), s katerimi sta doslej, tj. v fiktivnem času, pred svojim pripovednim rojstvom) zavestno ali nehote istovetila svoje obstajanje, so atributi lutke, marionete, pupe (prim. J 51, 137, 141, 150)^V (NRP 18, 19 itn.), maske (prim. NRP 8, 22, 23, 42, 44 itn.), kostumiranega telesa ali »mesa« (prim. J 23–25, 61, 62, 64, 74, 91, 141, 142, itn.)^{VI} (NRP 8, 18, 136, 138 itn.); igralca ali statista (prim. J 102)^{VII} (NRP 32, 42, 44, 226, 227 itn.),² kakega tujca (prim. J 15, 19, 21, 51 itn.)^{VIII}, ki je njuno človeškost nepooblaščno zastopal na tem svetu. Naenkrat postane absolutno pomembno vprašanje: »Kdo je to? [...] Kdo je to? Ali sem to jaz?« (J 22,23)^{IX} »Je mar to človek [...]?« (NRP 10) »Kako je sploh potekalo moje življenje? Kaj pomeni vse to v meni in okoli mene? [...] Kakšna je videti moja lastna življenjska resnica?« (NRP 276–277 slov. izd.)^X

Minulo življenje, tj. identiteto *idem*, je vsak od spreobrnjenec preživel »osredinjen na tuja vprašanja« (NRP 17), odtujen od samega sebe in »kot slepec« (J 71; prim. 117),^{XI}; »najverjetneje gluhoem« (NRP 12), »nepokreten, len [...] in precej neumen« (NRP 22), »do opolzlosti popustljiv« (NRP 214), »zlomljeno, po liniji najmanjšega odpora« (NRP 169). Toda semski sklopi, ki so dozdevno sestavljali predpripovedno »resničnost« obeh prvoosebni pripovedovalcev, ne bi nikoli dali nikakršnega povoda za pripovedovanje, saj sestojijo iz prvin, po katerih so dozdevne identifikacijske

oznake obeh medsebojno povsem zamenljive z nesamosvojimi »lastnostmi« kateregakoli posameznika, ne samo iz njunega diegetskega okolja (»bil sem urejena ničla med množico urejenih sivih ničel«, *NRP* 17 slv. izd.),^{xii} ampak tudi iz celotne človeške skupnosti, vključno z bralci.³ Pripovedno življenje prvoosebnega pripovedovalca se poraja šele od »obrata« dalje (*NRP* 22) – od »odkritja«, ki je »absolutno pomembno« (*J* 143) –, zavoljo katerega se je prebudil [...], vstal [...] in se zapletel v »zmešnjavo« (*NRP* 230) ter se »v vsesplošnem čiščenju predsodkov pokazal kot povsem drug človek, kakor se [je] vse življenje zdel sam sebi in svojim bližnjim« (*NRP* 20 slov. izd.),^{xiii} s tem ko se je obrnil »proti samemu sebi« (*NRP* 69) in se je odločil, da samemu sebi zada »grd udarec [...], to je, da ga pripravi k dejanju, ki bo v popolnem nasprotju z njim [...], dejanje, ki ga, ko z eno potezo razdre logiko njegove resničnosti, izniči [...] v očeh [...] mnogih drugih« (*J* 91).^{xiv}

Rušilni patos v jurišanju na vse »konstrukcije«⁵ je v obeh primerih tako »drugim« kot samemu pripovedovalcu kot »drugemu« videti kot destruktivna norost; toda to je lucidna norost, bolezen, ki je pogoj zdravja, bolezen, ki ukinja referencialne blodnje, kar je pogoj *pripovedovanja*, smrt biološke eksistence v prid pripovedni eksistenci, zavračanje družbeno in razumsko zaželenih zastav v korist negotove berljivosti besedila:

S tem se je začela moja bolezen. Bolezen, ki me je hitro privedla v tako bedno in brezupno duševno in telesno stanje, da bi od tega celo umrl ali znorel, če v njej sami ne bi našel (kot bom povedal) zdravila, ki me je potem ozdravilo. (*J* 9)^{xv}

Ležim v sobi, zavešeni s črnimi zavesami, in se ne najdem pred najosnovnejšim vprašanjem: ali je to v meni začetek ozdravljenja ali pa bom morda oslepel in tako ostal v črni sobi, v svojih lastnih samotah, osamljen in popolnoma sam, ali se nahajam šele pred bitkami, vse to do danes pa je bila tiha in idilična uvertura pred spopadi, v katerih bom morda izgubil glavo, zastave pa ne bom predal in ne zatajil? Ali sploh imam zastavo? (*NRP* 277 slov. izd.)^{xvi}

Sistematično uničenje identitete *idem* – skrajni način vzpostavljanja stika z lastnim »čisto notranjim« sebstvom, s katerim se ta skuša osvoboditi iz zaslužjenosti svojemu »zunanjemu« dvojniku *idem* – se v paradigmatskem primeru Pirandellovega Moscarda, ob zasebni opazki Moscardove življenjske tovarišice, sproži (naključno) spoznanje, da »istost [identiteta *idem*] lastnega telesa zakriva njegovo ipseiteto« (Ricoeur 46). Ne samo, da se Moscarda, kakršnega vidi njegova žena, ne ujema z Moscardom, kakor si on sam predstavlja samega sebe; tudi sam ne more *videti sebe* v ogledalu, marveč vidi tujca, ki je prav tako kot on nezmožen videti se, obenem pa je obema skupen tudi položaj *videnosti*,⁶ to je konstitutivne izpostavljenosti »pogledu, ki si ga predstavlja v polju Drugega (Lacan, *Le Séminaire*.

Livre XI 98). Pogledi drugih in celo njegov lastni pogled na svojo podobo v ogledalu opredmetijo njegovo osebo v množici podob, opremljenih z ustreznimi pripovednimi programi, v katere ga ti pogledi umeščajo in tako njegovo celotno osebno identiteto istovetijo s fragmentarnimi pripovednimi identitetami, kljub temu da teh slik-zgodb, skrepenelih pod pogledom-pripovedjo, ni mogoče usmerjati, pa njegovo lastno ime in njegova oseba – Vitangelo Moscarda – v očeh drugih delujeta kot eden in edinstven posameznik, numerično in kvalitativno določljiv kot istoveten. Moscarda uvidi, da on sam edini opaža, da je njegova identiteta *idem* pluralni ponaredek, ki ga konstituirajo drugi, in da mu nenadno odkrita razlomljenost hkrati razkriva, koliko je netransparentna in nedoumljiva tudi njegova lastna identiteta *ipse*: če sam sebe ne more ne videti ne občutiti, kako živi, in sam zase ni nič, se pravi, da ne more doseči svojega pravega, avtoreferencialnega sebstva, potem tudi ne more vzpostaviti etičnega odnosa do drugih. Toda prav vrženost iz spokojne samoidentifikacije (kakršna v slehernem socializiranem človeškem bitju temelji na potlačitvi in zanikanju »prvobitnega Nesoglasja« (Lacan, *Écrits* 96), nereduktivne dvojnosti med lastno zrcalno sliko in 'notrino' sebstva) (Lacan, *Écrits* 98–99) ali bolje, nevsakdanja ukleščenost med dvema idealnima trenutkoma zrcalnega stadija (veselega poistovetenja z zrcalno sliko in nesrečnim spoznanjem njene 'heteromorfne' (Lacan, *Écrits* 96) narave), ki mu onemogoča, da bi »normalno živel« v romaneskni fabuli, ga pooblašča, da pripoveduje o radikalnem razkolu med *idem* in *ipse*, ki ga sam diegetske uteleša kot nadlik. Pri tem ima eno samo motivacijo, da iz svoje pripovedne identitete, ki jo eksperimentalno urejajo protislovja in ovržbe, odstrani zunanjšega dvojnika, svojo lastno identiteto *idem*.

Seveda pa zavoljo radikalne eliminacije dvojnika, ki se je s pripovedovanjem loteva Moscarda, ni njegovo intimno sebstvo nič substancialnejše niti čistejše. Moscarda namreč iz svoje pripovedne identitete eksperimentalno odstranjuje tisto, česar se odstraniti ne da, to je alteriteto, ki je neločljivi del sleherne, se pravi tudi fikcijske identitete. Kar zadeva identiteto *idem*, so »drugo v sestavu istega« genetski kod, družbeni položaj, podedovane sponse, pridobljene identifikacije z normami, ideali, vrednostmi, modeli itn. (Ricoeur 145), temeljno določilo samoosredinjenosti identitete *ipse* pa je prav način, kako se sebstvo postavlja v odnos do drugega kot bližnjega. Nič manj kot za pripovedno programiranje empiričnih osebnih identitet, tudi za Moscarda književnost funkcionira kot Ricoeurov »veliki laboratorij« in zaloga vzorov, torej drugosti: njegov na prvi pogled edinstven in izključno na sebe usmerjen pripovedni impulz jasno nakazuje, da je oblikovan po vzoru raztresenega razdiralca fabulativne kohezivnosti Tristrama Shandyja; tako kot Krležev pripovedovalec menda zaman išče

»neko posebno knjigo« v Erazmu, Budi, Avguštinu (prim. *NRP* 69) in v Petrarcu (prim. *NRP* 234) ali v Michelangelovi likovni sikstinski pesnitvi (npr. *NRP* 236, 238–239). Posledica odstranitve alteritete je odkritje notranje praznine, svojevoljno odrekanje lastnemu imenu in razsulo. To ne prizanese niti Krleževemu vnaprej brezimnemu konvertitu, ki se pripovedno konstruira prek avtodestrukcije.

Četudi se zdi, da Krleževega brezimnega »doktorja« spodbuja k uporu predvsem čut za socialno nepravilnost in gnus do meščansko-kapitalistične ideološke in razredne retorike (ki se v primeru Pirandellovega Moscarda dojemajo kot šele naknadna posledica povsem zasebne krize osebne identitete) ter nevrotična nestrpnost do metafizične moči človeške neumnosti, je njegov pravi cilj, ki ni niti malo bolj razumen niti bolj nor od Moscardovega (»v tem svojem položaju se nisem znašel zavoljo živcev, ampak zavoljo logike« *NRP* 71), intersubjektivnost pogleda in jezika – »bit, ujeta v zanko oblik«, »ječa [oblik]« (*J* 72,73)^{XVII} – kot temeljna metonimija vsesplošnega »nasilja«:

Ljudje se medsebojno preganjajo in čutijo, da jih preganjajo [...], pogled, beseda. (*NRP* 22 slov. izd.).

Kot v kitajskih ljudskih gledališčih mi v gledališču spimo, mi tu jemo, mi živimo tu in mi tu umiramo. Ko se udeležujemo začarane predstave, ko igramo igralce in gledalce v eni osebi, ne da bi ločili, kdo je igralec in kdo občinstvo, ne moremo razpoznati, kdo koga opazuje: ali igralec gledalce ali narobe? Kajti dokler nekoga na sceni preganjajo, dokler traja preganjanje [...], bi bilo težavno presoditi, ali niso preganjalci samo preganjane zveri [...]. [...] mi gledamo in smo prav tako gledani [...]. (*NRP* 271 slov. izd.)^{XVIII}

Gnus nad nasiljem, ki tu in tam dozdevno na abstraktnejši ravni muči Pirandellovega spreobrnjenca, je prav tako tesno povezan s pogledom:

[...] kakor hitro sem začutil, da me ljudje gledajo, se mi je zazdelo, da prenašam grozno nasilje, ker sem mislil, kako mi vse te oči pripisujejo podobo, ki nikakor ni moja podoba, kot sem jo poznal, marveč neka druga, ki je nisem mogel ne prepoznati ne preprečiti [...] (*J* 97)^{XIX}

Tako je! Vse je tu [...] v tem nasilju. Vsakdo hoče drugim vsiliti svet, ki ga ima v sebi, kot da bi bil zunaj, in doseči, da bi ga vsi videli na njegov način in da v njem drugi ne morejo obstajati drugače, kot jih vidi on. [...] Kakšna je lahko resničnost, ki jo večina ljudi uspe vzpostaviti v sebi? Bedna, neobstoja, negotova. In nasilneži, evo, to izkoriščajo! Ali bolje, slepijo se, da to lahko izkoristijo, ko druge in vse stvari silijo, da sprejmejo in prenašajo smisel in vrednost, ki jo oni pripisujejo sami sebi, drugim, stvarjem, kot da bi vse videli in čutili, mislili in celo govorili na njihov način. [...] Slepijo se, zato ker jim dejansko [...] ne uspe vsiliti karkoli dru-

gege razen besed. [...] Ah, in vendar na ta način ustvarja tako imenovano splošno mišljenje. (J 102)^{xx}

Nasilje, »klanje«, ki »traja že od stvarjenja sveta« (NRP 154), po mnenju Krleževega lika-pripovedovalca izhaja iz trenja optično-diskurzivnih sklopov, tako imenovanih »pogledov na svet«, ki so nasilno orožje in hkra-ti enako agresivna »samoobrambna metoda« (ker »Abstraktno ni možno bivati«, J 72)^{xxi}:

Da bi človek lahko v sebi pomiril svoja lastna protislovja, [...] bi moral najprej pospraviti nered v sebi in okoli sebe, da nadahne smisel vsesplošnemu nesmislu okoli sebe in v samem sebi, in to po neki posebni samoobrambni metodi, ki se vulgarno, v vsakodnevem življenju imenuje »pogled na svet«. [...] vsi oni imajo svoje poglede na svet, jaz pa ga na žalost nimam, [...] jaz ga nikoli nisem imel. Če bi človek lahko rešil odprto vprašanje svoje skrivnostne usode s kakršnikoli »pogledom na svet« kot z revolverjem ali s sredstvom za spanje, [...] če bi bila kje kaka trgovina s »pogledi na svet«, kakšna optična delavnica [...] bi človek [...] kupil nekaj ducatov »pogledov na svet«, nekaj za pokušino in nekaj za rezervo. [...] Precej dolgo že svetlikajo skozi temo človeške zavesti vsi ti nešteti, vse razrešujoči »pogledi na svet«, mogoče že dvajset ali trideset tisoč let. [...] tema človeške zave-sti, vidite, pa ostaja zmeraj ista: enako gosta, enako skrivnostna in enako mračna! (NRP 170–173 slov. izd.)^{xxii}

Nasilje očitno ni navaden izpad skrajno bahavega posameznika, kot je Domačinski, spremenjen v sinekdoho politike in ekonomije trenutno ustoličenega »pogleda na svet«, ki nasilje proizvaja in ščiti, a bi pozneje utegnil postati alegorija nekega drugega, vselej aktualnega sistema, kate-remu bi ga bilo mogoče nadomestiti z nekim boljšim sistemom (prim. NRP 154). Nasilje je sama ekonomija pogleda, ki zadrži sliko »gledanih bitij v predstavi sveta« (Lacan, *Le Séminaire. Livre XI* 87), oblikuje identiteto *idem*, jo poimenuje in razmešča v priročne, normativne razrede konstruk-cij. Nasilna je sama vnanjost »pogleda na svet«, kajti ipseiteta osvobaja tudi tistega, ki bi se hotel odreči kakršnemukoli svojemu »pogledu na svet«, tistega, ki bi želel živeti »za sebe« (J 85)^{xxiii} (NRP 30), neviden, neimeno-van, neklasificiran, nevmešan v nasilje, pa vseeno neizprosno ostaja ne le podvržen načelni ekonomiji nasilja pogleda, ki ga deli na vidni *idem* in nevidni in nedosegljivi *ipse*, ampak je tudi dobesedno podrejen »temnemu, živalskemu nagonu« (NRP 246; prim. 48, 220, 224; prim. J 137, 141), da tudi sam telesno obračuna z naključnimi odposlanci »pogleda« (prim. NRP 245). Ali lahko igralsko masko, pod katero nastopa v predstavi nasilja, umakne z obraza svoje *ipse*, tako da enostavno preneha igrati, kadar nasilje ne pripada Domačinskemu in njegovi ekonomiji, ampak se je udomačilo, udomilo v samem hišnem lastniku, ki pripoveduje, kako je poskušal uničiti

lastno hišno lastništvo, rešiti se hiše, ki ga drži v lasti njegovega lastništva, razrušiti hišo-ekonomijo svoje neproblematične identitete in tako postati »problematična oseba« (NRP 242)?

In tu je [...] ključ za razumevanje moje situacije [...]: do tistega trenutka sem z določene višine [...] opazoval ta ples v maskah [...], nisem se pa resnično zavedal, kako tudi jaz osebno nisem nič drugega kot navadna maska [...]. Ko pa sem se znašel v brezglavi gneči, so se odnosi spremenili: od molčečnega, ki pasivno opazuje, sem postal človek, ki je vlogo preprosto zato, ker je občutil, da igra napak, prenehal igrati [...]. (NRP 54 slov. izd.)^{xxiv}

Pasivno opazovanje – soudeležba v ekonomiji pogleda pod opazovano masko identitete *idem* – se je nehalo izključno zato, da bi izjavljalec postal protagonist, vreden pripovedi, subjekt edine prave »akcije«, s katero bi – v prvinskem gonu za »čisto destrukcijo, po kateri bi se nemara utegnili začeti pravi govor, pravi svet« (Lasić 181) – pasivna maska lahko pridobila dostojanstvo človeka, ki sam sebe ogleduje v svoji *ipse* z »nešteto življenjskimi možnostmi, odprtimi v razne smeri« (NRP 169), dostojanstvo človeka brez zastave in brez »pogleda na svet«. Takšen človek bi lahko pridobil status literarnega lika. Toda dozdevno prenehanje igranja (tj. na novo vzpostavljeni stik z lastno ipseiteto) – igro namreč pripovedovalčev lik vseeno prisilno nadaljuje tudi v družini (prim. NRP 66) in v sodni dvorani (prim. NRP 96), izpostavljen pogledom škodoželjne množice, enako kot Vitangelo Moscarda, utesnjen z dejstvom, da lahko tuji pogled identiteto *idem* uglednega meščana, oderuha ali hišnega lastnika zlahka nadomesti z enakovredno identiteto *idem* norca (prim. J 102, 110–111; NRP 246, 251), podkupljivca (prim. NRP 223), ovaduha (NRP 220) ali ponarejevalca (prim. NRP 245, 255) – je eno od protislovij, v katerega se izrecno zaplete izjavljalec pripovedni program v spopadu s pripovednimi programi drugih. Pri tem sta obe vrsti stkani okoli dveh homonimnih, vendar radikalno zoperstavljenih »logik«: ena je namreč tavitološka »njihova logika« (NRP 45), »nekakšna konvencionalna družabna igra, ki jo igrajo po pravilu. Pravilo pa je tole: svet je takšen, kakršen je, in ni ga treba popravljati« (prav tam), povsem nasprotna pa bi ji morala biti logika »zdrave ljudske pameti«: »treba je ostati logičen, saj, kakorkoli že, logika ni nikoli nezanesljiv vodič« (NRP 63 slov. izd.)^{xxv} Glede na to, da je »logika« na strani predstavnika (kapitalistične) ekonomije pogleda (prim. J 115) in potemtakem tudi na strani Moscardovega dvojnika *idem*, ki je »nekdo drug v meni« (J 102),^{xxvi} je Moscardov cilj »uničiti logiko njegove [tj. njihove] resničnosti« z dejanjem, »ki je v popolnem nasprotju z njim in je nedosledno« (J 91),^{xxvii} se pravi, da z nasiljem protislovja svojim postopkom spodmakne vsako logično podlago: »Brez kakršnekoli logike! Brez kakršnekoli logike! Tako!« (J 107)^{xxviii} Logika *ipse* je v protislovju z

logiko *idem* («Dva svetova, dve logiki, dve mentaliteti!» NRP 75), a ravno zato, ker je protislovje njeno orožje, je v protislovju tudi sama s seboj. To najavlja tudi samo rojstvo pripovedovalca:

Ponoči, v intimnem, polglasnem pogovoru s samim seboj, nikakor ne morem pravzaprav logično upravičiti, zakaj se zadnji čas tako vznemirjam zaradi človeške neumnosti [...] To so, vidite, vprašanja, na katera ni odgovora, ker so to povsem nejasni problemi, celo – lahko bi rekli – nerazložljivi, človeška pamet pa je otožno nemočna, a če se kdo vznemirja zaradi človeške neumnosti, ni niti sam pretirano obdarjen s pametjo ... in tako naprej, tako nekako – še sam ne vem, kaj sem hotel pravzaprav povedati? (NRP 9–10 slv. izd.)^{xxix}

Kaj sem pravzaprav hotel reči? »Moja lastna življenjska resnica, kako je videti?« (NRP 230)

Kako je videti protislovna »resnica« pripovednega subjekta? Ali lahko slednji skozi pripovedovanje na novo poveže svoje celotno življenje z »obratom«, tj. da se obrne na logiko identitete *ipse*, tako da ga naknadnost kot lastnost pripovedi napeljuje na pogajanje med »prej« in »potem«, identiteti *ipse* pa omogoči, da se oblikuje okoli radikalnega, prдавnega odklanjanja »pogleda na svet«, ki je bil baje »že takrat, pred dvajsetimi leti, 'negativen', pa se vse svoje življenje ni razvil do nečesa pozitivnega«? (NRP 169) Ali si je sploh mogoče predstavljati, »da bi ta človek [zdaj 'on sam kot drugi'], preživel povsem normalno, neposredno življenje [...], ne bi padel v celo vrsto protislovij, ne bi živel navideznega življenja [...]«? (NRP 170). »Neposrednega življenja«, življenja »logično« vzpostavljene dialektike med *idem* in *ipse*, koherentnega in doslednega življenja si ni moč predstavljati niti v pripovedi, razen kot pripovedno hipotezo. To je razlog, da to življenje kot tako ne more biti neposredno, neposredovano in neprotislovno; pripovedovanje zmeraj goji laž, masko in protislovje pripovedi. Med mikroprimeri protislovja posebej izstopa trenutek, ko jaz-hišni lastnik Pankraciju Harambaševiću, prav tako hišnemu lastniku, izzivalno pravi: »Jaz nisem hišni lastnik!« (NRP 48). Vitangelo Moscarda – ta ima s Krleževim pripovedovalcem mnoge skupne, tu neomenjene motivne podrobnosti – je prav tako hišni lastnik, ki se loti razdiranja svoje hišnolastniške identitete *idem* s sopostavitvijo diametralnega nasprotja; v občudovanja vredni nameri, vendar z dejanjem, obsojenim na neuspeh, namreč podarja svojo hišo revežu, saj namesto identitete dobrotnika, ki bi zamenjala identiteto oduhu, pridobi identiteto norca. To je posledica trajnega hišnega lastništva, lastništva hiše jezika nad njegovo identiteto *idem*, okamenjujočega pogleda, ki ga nenehno preganja v ječi oblik in »regularnosti izkustev« (J 86).^{xxx} Krležev hišni lastnik (ki namerava prodati svojo hišo-jaz-*idem*) lahko zanika svoje hišno lastništvo, toda njegovo iskanje sebstva je vseeno še zmeraj

metaforično prikazljivo kot svobodna izbira, da se po lastni volji vrže z balkona hiše, ki jo (ali katera ga) ima v lasti (prim. NRP 155).

S tem ko zapusti predstavo identitete *idem*, da bi izpolnil sebi dano obljubo pravičnosti do sebe in do drugega, pa v diegetskem »življenju« še naprej nastopa v predstavi, v kateri se prav ta obljuba *ipse* ne more izpolniti. Tako kot zavoljo svoje podpore preganjanemu odstranjevalcu mask nastada sodni sluga Pero Krneta, tudi neponarejeni genij prvobitne ljudske modrosti, Valent Žganec, poln občudovanja in »nekoliko zaljubljen« v lik prvoosebnega pripovedovalca, prostovoljno preganjanega vzornika, ostaja enako abstraktni drugi, ki bi se mu pripovedovalec baje hotel oddolžiti, vendar ta drugi v skupnem zaporu še naprej ostaja pripovedovalčev sluga.

Če je zunanja identiteta *idem* nasilna konstrukcija pogleda in jezika v ekonomiji »konstruiran[ega] sveta« (J 44),^{xxxI} kjer »človek tudi samega sebe jemlje kot snov in se oblikuje [...] kot da je hiša« (J 49)^{xxxII} – navkljub ontološki obstojnosti svojega sebstva (»pozabljač bit svoje človeške tvarine« NRP 19) – potem tudi »pravo« sebstvo, »notranj[a] čast« (NRP 123), »živo mesto« (J 129, itn.),^{xxxIII} ipseiteta ni nič manj konstrukcija pripovedovanja, ki z diegetskim povnanjenjem svoje notranjosti odreveneva v novo zunanost. Paradokсно je, da je to sebstvo nezanemarljiva »rana« (J 137, 142), a tudi praznina samote (prim. J 144; NRP 21, 141). Zato je povsem razumljivo, da »velika večina ne išče nikakršnega imaginarnega izhoda, ki ga ni in ga, seveda, tudi biti ne more« (NRP 141). Prav tako kot Pirandellov Moscarda v sirotišnici, ki jo je sam financiral, sam sebe vidi, kot da je »nihče«, se razblinja v nenehnem postajanju narave brez identitete in imena ter postaja tavitološka »knjiga, ki jo berem, veter, ki ga pijem« (J 189),^{xxxIV} tudi Krležev brodolomec in uničevalec lastne identitete postaja neidentificiran »človek«, ki »hodi in hodi in hodi, potuje, beži, se razbremenjuje, lebdi, lebdi na nihaju, se razblinja na mračnem odzvenu, leti breztelesno in se izgublja [...]« (NRP 257) in prav tako se spreminja v knjigo, ki jo bere, v knjigo, ki jo beremo, v telo, ki se razblinja v pripovedovanju, segajoč za Shakespearovo »knjigo«, za trenutkom, ko Hamlet sanja, da se bo odpovedal delovanju: »Da nam je spati. Zaspali. Mirno in dokončno izginiti.« (NRP 260). Glede na to, da »spodobna ničla med množico spodobnih sivih ničel« (NRP 13), brez kakršnegakoli »obrata«, ki ga romanopisci imenujejo 'usodni'« (NRP 22), ne more spremeniti matematične vrednosti, ampak ostaja enako nična »zaspana senca« (NRP 257), razpršena v radijskih valovih, se postavlja vprašanje, čemu se sploh lotevati operacije razločevanja med identiteto *idem* in »pravo«, samobitno ipseiteto.

Podvig, ki nima smotra v »dejanskem« svetu in je zato nesmotrn tudi v svetu diegeze, kjer vladajo isti ekonomski in kazenski zakoni »pogleda na svet« (pa tudi isti ekonomski in kazenski zakoni pogleda na subjekt kot

funkcionalno sestavino sistema), je prav rez z »ostrim nožem« (NRP 242). S tem rezom se človek kot *ipse*, kot »bit svoje človeške snovi« (NRP 19) v umetnosti loči od ekonomije uporabnosti, izrabljivosti, smotrnosti, od »pogleda« in diskurzivnih identitet *idem*, kakršne neizprosno oblikujejo in uklepajo njegovega dejanskega dvojnika. Književnost, umetnost nasploh, »laboratorij za miselne poskuse« kot ne-mesto (atopija) »resničnega« človeka, je edino pravo mesto, edino »živo mesto«, edina *hiša*, v kateri funkcionalno-antropološki konstrukt odlaga obrambno površino svoje normiranosti, slači »s sebe svojo krvavo kožo« (NRP 242) in – oproščen dolžnosti, da gleda in da je gledan, da sodi in da je sojen, da nadzoruje svoje interese in se klanja svojim oportunističnim reprezentacijam – *vidi* brezno problema, ki je »vsa njegova skrivnost«, nato vidi samega sebe, kako se vidi, kako se vidi kot drugi, kako se vidi, kot da bi vselej gledal nekoga drugega. Kajti vidi se, kot da je dvojna konstrukcija – »problematična oseba«, ki govori o sebi kot o »problematični osebi« – pripovednega diskurza, kot sam pripovedni diskurz:

[...] če kdo govori ali slika z ostrim nožem, [...] če hoče odkriti sebe, je on tu, mrčen in daljen, in z njim [...] ne vedo, kaj bi počeli, [...] je problematična oseba, [...] nima svojega določenega »pogleda na svet«, ker tak človek ne čuti potrebe [...], da bi gledal svet po predpisu, ko tak človek svet vidi ... Sploh ni treba gledati, marveč videti, v tem je vsa človekova skrivnost ... (NRP 291 slov. izd.)^{xxxv}

Glas s samorazdiranjem samoustvarjene »problematične osebe« – to je avtodiegetskega pripovedovalca, porojenega v trenutku, ko se je njegov lik razcepil na fiktivno antinomijo med (pred pripovedovanjem neobstoječimi) *prej* in *potem* ter med *idem* in *ipse* ter tako postal problem, vreden pripovedovanja in zato tudi razcepljen na lik in pripovedovalca – sam svojega diegetskega dvojnika opredeljuje kot »lingvistično tečnobo« (NRP 169): »To, kar se pripoveduje, je 'pripovedovanje'. Konec koncev pripovedni tekst nima objekta: pripovedni tekst se posveča edino samemu sebi: pripovedni tekst se pripoveduje.« (Barthes, *S/Z* 219) Dialog dveh sogovornikov, ki ju ni lahko identificirati, napeljuje na misel, da sta pripovedovalec in lik kljub večkratni podvojenosti istovetna s pripovednim diskurzom (prim. Barthes, *S/Z* 184). Ker protagonist »samemu sebi« (tako kot dela pripovedovalec od prvega stavka romana, prim. NRP 7) pravi, da bi bilo treba [...] o vsem tem napisati knjigo« (NRP 239) – s tem jemlje resnost tekstu, ki ga beremo kot še neuresničeno ali celo neuresničljivo možnost – se oglašča »sikstinska senca« (NRP 240), metanarativna instanca (o kateri lahko domnevamo, da deloma ustreza pripovedovalčevemu »samem sebi«, drugemu glasu znotraj pripovedovalca, torej neki vrsti njegove *ipse*, ali pa avtoreferencialni razsežnosti samega pripovednega diskurza). Sogovornikov glas (»sikstinska

senca») namreč pripovedovalcu preprečuje, da bi – s tem ko književnosti, slikarstvu in umetnosti nasploh »z blagim prizvokom ironije« (prav tam) odreka sposobnost sklicevanja oziroma delovanja na resničnost – zanikal tudi lastno ontološko obstojnost, poglobljajoč v bralca paradoksní vtis, da knjiga, ki jo bere, ne samo da ni napisana, ampak sploh ne bi imela smisla: »In [...] vi imate še toliko naivnega poguma, da verjamete, da se s knjigo ali sliko lahko sploh kaj pove? Ali celo dokaže? Kakšne slike? Kakšne knjige?« (prav tam). Avtoreferencialno »lingvistično tečnarjenje« izpraznjene prve osebe – morda prav glas njegove *ipse*, ki je naenkrat vzniknil iz platnic natisnjene knjige, objavljene pod zvenečim avtorskim imenom – učinkuje, kakor da *ne gre* nikamor izven samega sebe. Zatrjuje namreč, da to, kar se zdi, da je (identiteta *idem* teksta), ni (ipseiteta teksta, tj. odnos teksta do samega sebe in do zunanjega drugega, ki mu je dal obljubo, torej do bralca); da jezik lahko zanika lastne stvaritve kot fiktivne in da redno zanika tudi podnajemnika v svoji hiši, človeka, namišljenega hišnega lastnika, zavedajoč se, da bi človek brez njega tako ali tako ostal brezdomec. Ali da je bralec – sicer prepričan, da se sam, glede na tekst, nahaja v zunajtekstni realnosti – performativno vpisan v diskurzivno tkivo romana, v katerem (misli da) lahko »vidi [...] vso skrivnost človeka« (NRP 242), »bit svoje človeške snovi« (NRP 19), »odprto vprašanje svoje skrivnostne usode« (NRP 143) in potemtakem morda pripovedno naravo svojega osebnega dogovora med *idem* in *ipse*, morda pa samo svoje hrepenenje po smislu kot po ipseiteti teksta. In to navzlic temu, da mu diskurz v *Na robu pameti* odločno pravi, da nima svojega »pogleda na svet«, da ga tudi nikoli ni imel in da ga tudi nikomur ne more dati (prim. NRP 143), kakor tudi da s knjigo ni moč ničesar (referencialno) »reči« ali »dokazati« (NRP 240), saj v pripovednem tekstu »pravzaprav ne 'vidimo' ničesar« (Barthes, *Introduction* 52).

Prevedla Jelka Kernev Štrajn

OPOMBE

¹ Bankir, oderuh, zabiti soprog in hišni lastnik pri Pirandellu; doktor prava, glavni advokat Domačinskega, apotekarski zet in hišni lastnik pri Krleži.

² O izotopiji lutke, maske, igranja in podobnega kot o metafori heteronomije pri Krleži in v literarni tradiciji, prim. Žmegač 193–272.

³ Pirandellov pripovedovalec se z bogatimi stearnovskimi metalepsami obrača »na vas«, ki vam »nikoli ni šinilo v glavo, da se hočete videti, kako živite« (J 29; prim. 35–50, 68, 74, 76, 79, 80, 133, 136, 145 / »a voi non è mai passato per il capo di volervi veder vivere«, U 706, prim. passim); v diskurz Krleževega pripovedovalca »v polglasnem razgovoru s samim seboj« (NRP 7); kjer izvede tirado o univerzalnosti človeške neumnosti (pri tem vnaprej

spodkopava svojo lastno izjavljajno avtoriteto, pripominjajoč, da je »nikakor ne mor[c] zares logično opravičiti« (NRP 7), ter s tem tudi samega sebe vključuje v referenčno polje (prim. NRP 8)). Že po prvem odstavku se namreč vsili ravno vprašanje, glede katerega ni jasno, ali ga postavlja pripovedovalec samemu sebi ali naslovljenec.

⁴ Pripovedovanje je v obeh primerih retrospektivno, tj. analeptično, tako Biti v zvezi s Krleževim romanom na primer opaža, kako je »celotno dogajanje [...] umeščeno v analepso, vse, kar se dogaja, se dogaja samo v spominjanju,« a »položaj spominjanja [...] je pravzaprav položaj pripovedovanja« (78), toda kaže se spomniti Ricœurjeve pripombe, da je literarna pripoved načeloma vselej retrospektivna, »vendar samo v enem smislu: samo v pripovedovalčevih očeh so pripovedni dogodki videti, kot da so se odigrali v preteklosti. Preteklost pripovedovanja je zgolj kvazi-preteklost pripovednega glasu« (192). Pripovedovanje z analepso ustvarja iluzijo predhodnega življenja; toda razcep na »prej« in »potem« –, ki v primeru konverzijske avtodiegeze ustreza eksperimentalnemu razkolu med čisto »idem« in čisto »ipse«, tj. dotedanji iluzorni samoistovetnosti in inauguraciji naprežanja za njeno modifikacijo ali ovrženje prek na novo vzpostavljene avtorefleksije – pripada izključno pripovedi in kot takšen ustvarja pripovedno identiteto.

⁵ Prim. J 40–42, 44, 47, 49–50, 51–52, 167, 190 / U 772–774, 776, 778–779, 789–781, 880, 902; NRP 137.

⁶ »Njega je bilo mogoče videti, on pa ni mogel videti mene. Zame je bil to, kar sem bil za druge jaz, ki me je bilo mogoče videti, sam sebe pa nisem mogel videti. [...] V ogledalu se nisem videl, bil pa sem viden; tako se drugi ni videl, pač pa je videl moj obraz in videl sebe, kako ga gledam.« (J 21 / »Egli poteva esser veduto e non vedermi. Era per me quel che io ero per gli altri, che potevo esser veduto e non vedermi. [...] Io nello specchio non mi vedevo ed ero veduto; così l'altro, non si vedevo, ma vedevo il mio viso e si vedevo guardato da me.« (U 754).

OPOMBE PREVAJALKE

^I Istost, ang. same, fr. *mêmeté*.

^{II} Avtorefleksivno sebstvo, ang. self, fr. *ipséité*. Ob tem kaže opozoriti, da je problematiko omenjenih dveh vidikov identitete (*idem in ipse*) v našem prostoru odprla Jola Škulj v članku »Literature as Repository of Historical Consciousness: Reinterpreted Tales of Mnemosyne«, v *Methods for the Study of Literature as Cultural Memory*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi 2000, str. 411–419.

^{III} »un' importanza [...] assoluta« (U 86).

^{IV} »fatti« (U 798, 76).

^V »fantoccio« (U 779), »marionetta« (858, 867); »bambola«, (859).

^{VI} U 756–758, 787, 788, 791, 798, 813, 859, 861.

^{VII} U 824.

^{VIII} »un estraneo« (U 748–754, 780).

^{IX} »Chi era? [...] Chi era? Ero io?« (U 756).

^X »Kako je uopće protekao moj život? Što znači sve to u meni i oko mene? [...] Moja vlastita životna istina kako izgleda?« (NRP 230)

^{XI} »come un cieco« (U 796, 858).

^{XII} »bio sam uredna ništica među masom urednih sivih ništica.« (NRP 13)

^{XIII} »kod sveopćeg čišćenja pedrasuda pokazao posve drugim čovjekom nego što [je] samome sebi i svojim bližnjima izgledao jednoga čitavog života.« (NRP 16)

^{XIV} »giocargli un brutto tiro [...], cioè, a fargli compiere un atto del tutto contrario a lui e incoerente: un atto che, distruggendo di colpo la logica della sua realtà, lo annientasse [...] agli occhi [...] di tanti altri,« (U 813–814)

^{xv} »Cominciò da questo il mio male. Quel male che doveva ridurmi in breve in condizioni di spirito e di corpo così misere e disperate che certo ne sarei morto o impazzito, ove in esso medesimo non avessi trovato (come dirò) il rimedio che doveva guarirmene.« (U 742)

^{xvi} »Ležim u sobi, zavješenoj crnim zavjesama, i ne snalazim se pred najosnovnijim pitanjem: da li je to u meni početak ozdravljenja ili ću eventualno oslijepjeti i tako ostatu u crnoj sobi, u svojim vlastitim samoćama, osamljen i potpuno sam, ili se tek nalazim pred bitkama, a sve to do danas bilo je tiha i idilična uvertira prije kreševa u kojima ću možda izgubiti glavu, ali zastave ne ću predati ni zatajiti? Imam li ja uopće zastavu?« (NRP 230–231)

^{xvii} »Bisogna che s'intrappoli l'essere in una forma«, »prigione [delle forme]« (U 798).

^{xviii} »Ljudi se progone uzajamno i osjećaju se progonjenima [...] od pogleda, od riječi.« (NRP 18).

»Kao u pučkim kitajskim kazalištima, mi spavamo u gledalištu, mi se tu hranimo, mi živimo tu i mi tu umiremo. Prisustvujući začaranoj predstavi, glumeći glumce i gledaoce u jednom licu, ne razbivajući tko je glumac a tko publika, mi ne razaznajemo tko koga promatra: da li glumci gledaoce ili obratno? Jer dok nekoga gone na sceni, dok hajka traje, [...] teško bi bilo prosuditi nisu li i goniči sami progonjene zvijeri [...]« (NRP 225)

»[...] mi gledamo, ali smo isto tako i gledani [...]« (NRP 226)

^{xix} »[...] a vedermi addosso gli occhi della gente mi pareva di sottostare a un'orribile sopraffazione pensando che tutti quegli occhi mi davano un'immagine che non era certo quella che io mi conoscevo ma un'altra ch'io non potevo né conoscere né impedire [...]« (U 819)

^{xx} »Ma sì! è qui tutto [...] in questa sopraffazione. Ciascuno vuole imporre agli altri quel mondo che ha dentro, come se fosse fuori, e che tutti debbano vederlo a suo modo, e che gli altri non possano esservi se non come li vede lui. [...] Che realtà può essere quella che la maggioranza degli uomini riesce a costituire in sé? Misera, labile, incerta. E i sopraffattori, ecco, ne approfittano! O piuttosto, s'illudono di poterne profittare, facendo subire o accettare quel senso e quel valore ch'essi danno a se stessi, agli altri, alle cose, per modo che tutti vedano e sentano, pensino e parlino a modo loro. [...] S'illudono perché in verità poi, [...] non riescono a imporre altro che parole. [...] Eh, ma si formano pure così le così dette opinioni correnti!« (U 824–825)

^{xxi} »In astratto non si è.« (U 798)

^{xxii} »Da bi čovjek mogao pomiriti u sebi svoja vlastita protuslovlja, [...] čovjek mora da sredi nered u sebi i oko sebe, da nadahne smisao sveopćem besmislu oko sebe i u sebi samome, po jednoj naročitoj samoobrambenoj metodi koja se vulgarno, u svakodnevnome životu, zove "pogled na svijet". [...] svi oni imaju svoje "pogleda na svijet", a ja ga, nažalost, nemam, [...] ja ga nikada nisam ni imao. Kad bi čovjek mogao da riješi otvoreno pitanje svoje zagonetne sudbine bilo kakvim "pogledom na svijet", kao revolverom ili kao sredstvom za spavanje, [...] kad bi negdje radio nekakav dućan, nekakva trgovina "pogleda na svijet", čovjek bi [...] kupio nekoliko kutija najpotrebnijih, najudobnijih, najsuvremenijih "pogleda na svijet". [...] Svi ti bezbrojni sverazrješujući i sveodgonetavajući "pogledi na svijet" svjetlucaju kroz tminu ljudske svijesti već prilično dugo, možda već dvadeset ili trideset hiljada godina [...] a tmina ljudske svijesti, vidite, ostaje uvijek jedna te ista: jednako gusta, jednako zagonetna i jednako mračna!« (NRP 141–144)

^{xxiii} »Non ho più mondo per me.« (U 807)

^{xxiv} »I evo [...] ključ za razumijevanje moje situacije [...]: do onog momenta ja sam s izvjesne visine [...] promatrao taj bal pod maskama, [...] a nisam imao stvarno svijesti o tome kako ni ja lično nisam ništa drugo do obična maska [...]. Ali kad sam se našao u obezglavljenju gužvi, odnosi su se izmijenili: od šutljivca koji pasivno promatra postao sam čovjek koji je prestao da glumi prosto zato, jer je osjetio kako glumi krivo [...]« (NRP 44)

^{xxv} »treba ostati logičan jer, bilo kako bilo, logika nikad nije nepouzdan vodič« (NRP 52)

^{xxvi} »un altro in me« (U 824).

^{xxvii} »distrugge[re] [...] la logica della sua realtà – »un atto del tutto contrario a lui e incoerente« (U 814).

^{xxviii} »Senza nessuna logical Senza nessuna logical Così!« (U 839).

^{xxix} »Noću, u intimnom, poluglasnom razgovoru sa samim sobom, nikako ne mogu zapravo logički opravdati zašto se u posljednje vrijeme toliko uzrujavam zbog ljudske gluposti. [...] To su, vidite, pitanja na koja nema odgovora jer su to problemi sasvim nejasni, čak, moglo bi se reći, i neobjašnjivi, a ljudska je pamet tugaljivo bespomoćna, pak ako se netko uzrujava zbog ljudske gluposti, ne će biti ni sam baš pretjerano obdaren umom... i tako dalje, otprilike – ni sam ne znam što sam zapravo htio da kažem?« (NRP 7–8)

^{xxx} »la regolarità delle esperienze« (U 808).

^{xxxi} »un mondo costruito« (U 774).

^{xxxii} »L'uomo piglia a materia anche se stesso, e si costruisce [...] come una casa« (U 778).

^{xxxiii} »Il punto vivo« (U 848 itn.).

^{xxxiv} »il libro che leggo, il vento che bevo« (U 910).

^{xxxv} [...] ako netko govori ili slika oštrim nožem, [...] ako hoće da otkrije sebe, on je tu, mračan i dalek, i s njime [...] ne znaju što bi počeli, [...] on je problematično lice, [...] on nema svoga nekog određenog "pogleda na svijet", jer takav čovjek nema potrebe [...] da svijet gleda po propisu, kada takav čovjek svijet vidi. Ne treba uopće gledati, nego vidjeti, u tome leži čitava tajna čovjeka.« (NRP 242)

LITERATURA

- Barthes, Roland. »Introduction à l'analyse structurale des récits.« *Poétique du récit*. R. Barthes, W. Kayser, W. C. Booth, Ph. Hamon. Paris: Seuil, 1977 [1966]. 7–57.
- — —. *S/Z*. Paris: Seuil, 1970.
- Bitić, Vladimir (1984). »Krlježa i evropski roman.« *Književna smotra* 26. 54–55 (1984): 63–82.
- Krlježa, Miroslav. *Na rubu pameti* [= NRP]. Zagreb: Naklada Ljevak – Matica hrvatska – HAZU, 2000 [1938].*
- Lacan, Jacques. *Écrits*. Paris: Seuil, 1966.
- — —. *Le Séminaire. Livre XI. Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse. 1964*. Paris: Seuil, 1973.
- — —. *Jedan, nijedan i sto tisuća* [= J]. Prevedla M. Čale. Zagreb: Konzor, 1999 [1925].
- Pirandello, Luigi. *Uno, nessuno e centomila* [= U]. Tutti i romanzi. 2. zv. Uredio Giovanni Macchia. Milano: Mondadori, 1990: 737–902.
- Ricœur, Paul. *Soi-même comme un autre*. Paris: Seuil, 1990.
- Žmegač, Viktor. *Krlježini evropski obzori. Djelo u komparativnom kontekstu*. Zagreb: Znanje, 2001².

* Vsi daljši poslovenjeni citati v tekstu so vzeti iz knjige: Krlježa, Miroslav. *Na rubu pameti*. Prev. Cvetko Zagorski. Ljubljana: MK, 1975. (Op. prev.)

Idem vs Ipse: The Performance of Narrative Identity in Pirandello's Uno, nessuno e centomila and Krleža's Na rubu pameti

Key words: naratology / narrator / narrative technique / narrative identity / Pirandello, Luigi / Krleža, Miroslav

Articulating the interdependence between narration and the constitution of personal identity in structurally homologous ways, Pirandello's *Uno, nessuno e centomila* (One, No One, and One Hundred Thousand, 1925) and Krleža's *Na rubu pameti* (On the Edge of Reason, 1938) could be taken to substantiate Ricœur's claim that fiction is a laboratory that tests the potentials of narrative identity. In both cases, the plot revolves around a break that seems to have occurred within the previous, presumably coherent, identity of the respective main characters, but which is also the foundational event of their birth to narration, both as narrative characters and as autodiegetic narrators. The "semic configurations" (Barthes) of the self-narrating subjects are predicated on the acknowledgment of the gap between their appearance as "heteronomically" determined (Žmegač) persons and their ungraspable inner selves, the latter being suddenly perceived as obliterated by the former. The two aspects of personal identity, which constitute an ethical-ontological and autobiographical split, correspond to what Ricœur defines as the numerical identity of uniqueness, continuity, and permanence of structural properties allowing for successive re-identifications, or *idem*-identity (*mémeté*), and the reflexive relation to one's own self, implying responsibility towards the other, or *ipse*-identity (*ipséité*). The autodiegetic narrators provide an account of their characters' efforts to recover their ipseities, shattered as these are not only by the inevitable exposure of the subject to the violence of the other's gaze, but also by their own mechanical conformity to normalcy. Violence breeds violence: by deciding to destroy its double, and the self forfeits the possibility of its own self-reflexive action. The self claiming its rights is revealed to be a construction of narrative discourse – which, for its part, displays the improbable realization of the literary text's ipseity; that is, of its meaning beyond the surface of its illusionary referentiality.

February / Februar 2007